

НАСКРІЗНЕ ВМІННЯ ЧИТАТИ З РОЗУМІННЯМ: БАЗОВІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

CROSS-CUTTING ABILITY TO READ WITH UNDERSTANDING: BASIC GUIDELINES FOR TEACHERS OF UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Автори досліджують проблему розвитку професійної компетентності вчителя в розрізі вміння навчати учнів читати з розумінням. Ця проблема в сучасних реаліях має значний інтерес, оскільки наразі спостерігається активна зміна умов читання, характеристики (структура і формат) текстів, контекстів і ситуацій, у яких людині доводиться стикатися з інтерпретацією інформації, способами її опрацювання. Водночас результати міжнародних моніторингових досліджень указують на певні проблеми з якістю читання, що є базовою навичкою для становлення людини в професії, її життєвого поступу, розв'язання життєвих викликів. Зважаючи на нормативні документи, міжнародні дослідження читацької грамотності, автори представляють власне розуміння компетентності вчителя з розвитку в учнів наскрізного вміння читати з розумінням як інтегрованої професійної здатності педагога добирати зміст, способи, форми організації взаємодії (учитель-учні-автор-текст-контекст) для розвитку вміння сприймати й усвідомлювати інформаційні й художні навчальні тексти, інтерпретувати, оцінювати, перетворювати інформацію, добирати тексти згідно з метою читання, створювати ідеї на основі прочитаного, задіюючи і збагачуючи життєвий, інтелектуальний, соціальний, естетичний та емоційно-чуттєвий досвід учнів як основу для повноцінної участі в житті сучасного суспільства.

У своєму дослідженні автори поєднують структурно-логічний та комунікативно-смісловий підходи й пропонують базові вміння, якими має володіти вчитель, щоб розвивати вміння читати.

Базові вміння сформульовано з орієнтацією на загальні результати і здатності педагога, які прописано в Державному стандарті.

Авторами також описано методичні орієнтири, які можуть лягти в основу створення вчителем власної траєкторії професійного розвитку в цьому контексті. Особлива увага звертається на створення вчителем добірки текстів, створення умов для усвідомлення учнями процесу читання, надання можливостей для обговорення тексту, вироблення вміння «полювати за словами», «зчитувати», аналізувати й використовувати інформацію з нетекстових елементів, залучення учнів до індивідуального/колективного генерування запитань різних когнітивних рівнів і до спільного пошуку відповідей на них у текстах, експериментування зі способами інтерпретації залежно від часу, контексту, особи, досвіду, позиції, ціннісних ставлень, уникнення «дистильованих» умов навчання читання, використання стратегій

читання, які мають опанувати учні, зміну підходів до оцінювання навички читання з розумінням.

Ключові слова: читання з розумінням, наскрізне вміння, стратегії читання, професійна компетентність, результати навчання, траєкторія професійного поступу.

The authors study the problem of developing teacher's professional competence in terms of the ability to teach students to read with understanding. This problem is of great interest in modern realities, as there is an active change in reading conditions, characteristics (structure and format) of texts, contexts and situations in which a person has to face the interpretation of information and ways of processing it. At the same time, the results of international monitoring studies point to certain problems with the quality of reading, which is a basic skill for a person's professional development, life progress, and solving life challenges. Taking into account regulatory documents and international research on reading literacy, the authors present their own understanding of teacher competence in developing students' cross-cutting reading comprehension as an integrated professional ability of a teacher to select content, methods, forms of interaction (teacher-students-author-text-context) to develop the ability to perceive and comprehend informational and fiction educational texts, interpret, evaluate, transform information, select texts according to the purpose of reading, create ideas based on the readings.

In their study, the authors combine structural-logical and communicative-semantic approaches and propose basic skills that teachers should have in order to develop reading skills.

The basic skills are formulated with a focus on the general results and abilities of the teacher, which are prescribed in the State Standard.

The authors also describe the methodological guidelines that can form the basis for teachers to create their own professional development trajectory in this context. Particular attention is paid to creating a selection of texts by the teacher, creating conditions for students to understand the reading process, providing opportunities for discussing the text, developing the ability to «hunt for words», «read», analyse and use information from non-textual elements, involving students in individual/collective generation of questions of different cognitive levels and in joint search for answers to them in texts, experimenting with ways of interpretation depending on time, context, person, experience, position, and value attitudes.

Key words: reading with understanding, cross-cutting skills, reading strategies, professional competence, learning outcomes, professional development trajectory.

УДК 37.016:808.1]: 005.336.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.2.25>

Шуневич О.М.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри методики викладання
навчальних предметів
Комунального закладу «Житомирський
обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти» Житомирської
обласної ради

Добролюба Г.М.,

канд. філол. наук,
ст. викладач кафедри методики
викладання навчальних предметів
Комунального закладу «Житомирський
обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти» Житомирської
обласної ради

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток наскрізного вміння читати з розумінням актуалізується в сучасних реаліях. Спостерігаємо, як змінюються наразі умови читання, характеристики (структура і формат) текстів, контексти і ситуації, у яких людині доводиться стикатися з інтерпретацією інформації, способами її опрацювання. Міжнародні моніторингові дослідження доводять, що учні стали читати менше для розваги, а більше для задоволення власних практичних потреб (а це невеликі тексти соціальних мереж, розклади, рекомендації тощо), «читання і письмо навіть витісняють усне мовлення у деяких важливих комунікативних актах, наприклад, під час телефонних розмов чи в довідкових бюро. Унаслідок цього читачі мають розуміти ці нові жанри текстів та суспільно-культурну поведінку» [1, с. 10]. Зростає кількість інформації, яку люди читають з екранів, та й спосіб такого читання різко змінився: люди перейшли від лінійного прочитування до нелінійного за «F-патерном» (читання заголовка або верхньої лінії, сканування лівого боку тексту, а відтак додумування змісту правої). Це збільшує швидкість читання, але погіршує розуміння тексту, як стверджують К. Пернс, К. Вітентон, Я. Нельсон [2]. Наразі таке сканування учні екстраполюють і на звичайні тексти, що очевидно, не сприяє розвитку навички вдумливого читання.

Натомість читацька грамотність, яку необхідно демонструвати під час навчання у вишах, у ситуаціях професійної взаємодії, передбачає вдумливе читання текстів різних видів, нерідко – значного обсягу. Таке читання часто має на меті заглиблення людини в текст, уміння бачити приховану інформацію, інструменти маніпуляції, відрізнити факти від суджень, видобувати сенси, які закладені автором, переструктурувати інформацію, створювати власні ідеї на основі прочитаного. Це уміння вдумливого читача високого рівня, до розвитку якого мають активніше долучатися педагоги різних предметів базової та старшої школи, адже вже сьогодні штучний інтелект може брати на себе вирішення таких завдань, пов'язаних з читанням, які виконують учні з низьким і середнім рівнем розвитку цієї навички (GPT-бот, наприклад, який за лічені секунди перефразовує, скорочує, доповнює тексти).

Тож учителі мають складне завдання: оволодіти способами навчання учнів ефективної взаємодії з текстом, зокрема навчити учнів стратегій роботи з прочитаним друкованим й електронним текстом, що допоможе в майбутньому достойно впоратися з академічними й професійними викликами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спираються автори, в яких розглядають цю проблему і підходи до її розв'язання. Сьогодні

розвиток читацьких умінь – тема, яка лежить у сфері наукових інтересів українських та зарубіжних дослідників. Науковці вивчають зарубіжний досвід формування й оцінювання навички читання (Дика Н., Глазова О., Гривко А.) [3; 4], торкаються питань методики навчання читання художніх текстів та їх інтерпретації (Слижук О., Шуляр В.) [5; 6], описують психологічні особливості діалогічного читання, структурно-сміслового аналізу тексту (Чепелева Н.) [7], досліджують сучасні стратегії інтерпретації навчальних текстів (Пометун О., Шуневич О.) [8; 9], пропонують розглядати читання як основу для аргументованого письма [10].

Дотепер детально не вивченими залишаються базові вміння педагога в царині навчання вдумливого читання, які спрямовують учителя-словесника під час планування підвищення власної кваліфікації.

Тож **метою статті** є визначення базових умінь педагогів та орієнтирів для підвищення кваліфікації вчителя щодо розвитку в учнів наскрізного вміння читати з розумінням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на нормативні документи [11], міжнародні дослідження читацької грамотності [1], ми розуміємо **компетентність учителя з розвитку в учнів наскрізного вміння читати з розумінням** як інтегровану професійну здатність педагога добирати зміст, способи, форми організації взаємодії (учитель-учні-автор-текст-контекст) для розвитку вміння сприймати й усвідомлювати інформаційні й художні навчальні тексти, інтерпретувати, оцінювати, перетворювати інформацію, добирати тексти згідно з метою читання, створювати ідеї на основі прочитаного, задіюючи і збагачуючи життєвий, інтелектуальний, соціальний, естетичний та емоційно-чуттєвий досвід учнів як основу для повноцінної участі в житті сучасного суспільства.

Досліджуючи питання ставлення вчителів української мови до навчання читання та оцінювання цієї навички на уроках, ми з'ясували, що педагоги ставляться до цього часто як до зайвої роботи, яка забирає час для підготовки до ЗНО (67%), формат оцінювання, на їхню думку, не визначає рівень навички читання (88%), методи, якими користуються педагоги для навчання читання досить одноманітні, тексти, які пропонують для опрацювання в підручниках 9-11 класів (або які добирають учителі самостійно), лінійні, статичні, без нетекстових елементів і гіперпосилань, що, очевидно, не відповідає сучасним форматам читання й результатам навчання, які прописані в Державному стандарті.

Натомість реалії такі, що вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів у галузі «Мови та літератури» чітко визначають орієнтири для оцінювання [11], які у більшості тісно пов'язані з розумінням прочитаного тексту, водночас

компетентнісний потенціал галузі щодо формування читання з розумінням як наскрізного вміння, спільного для всіх ключових компетентностей є достатньо суттєвий. Зрозуміло, що вимоги і виклики суспільства мотивують шукати способи зробити цю діяльність більш ефективною, учителів й учнів більш вмотивованими й усвідомленими на цьому шляху.

У наукових джерелах підходи сприймання, розуміння, інтерпретації текстів різняться залежно від жанрових особливостей навчальних текстів (інформаційних, художніх, науково-навчальних), від мети їх використання і мають або структурно-логічне або комунікативно-сміслову спрямування. Ми пропонуємо поєднати ці два підходи до розуміння тексту, оскільки вважаємо, що методика опрацювання і художнього, й інформаційного тексту, і науково-навчального повинна містити як структурування, візуалізацію інформації, так і залучення учня, вчителя, автора (як суб'єктів) до діалогу, роздумів про явне і приховане в тексті, активне дослідження контексту.

На нашу думку, уроки української мови та літератури є осередками для пошуку прямих і непрямих сенсів із прямого значення тексту, створення «ментальної картини» [1, с. 19] тексту, експериментування зі змістом і формою інформаційних, художніх, науково-навчальних текстів, діалогу з автором, з однокласниками, з учителем, з критиками щодо прочитаного, народження ідей, здобуття життєвого досвіду через обговорення текстів в різних комунікативних ситуаціях.

Зрозуміло, що створення таких осередків потребує готовності педагога, зокрема підвищення професійної компетентності з огляду на сучасні дослідження нейропсихології читання, ефективних стратегій навчання й оцінювання навичок читання, способів мотивації.

Професійний стандарт учителя унормовує діяльність педагога в межах означеної компетентності [12]. Орієнтуючись на зазначені в документі здатності педагога, пропонуємо **опис базових умінь**, якими варто оволодіти вчителю для якісного розвитку наскрізного вміння читати з розумінням.

Очевидно, що такий перелік базових умінь може стати основою для вибудовування вчителем власної траєкторії професійного зростання. Орієнтуючись на цей перелік, можемо говорити про певні методичні орієнтири, які допоможуть досягти конкретних результатів навчання учнів вдумливо читати.

1. Створення вчителем добірки **текстів** для учнів різних класів, відповідно до віку, а також **завдань** до них.

- Тексти, які відображають реальні ситуації з життя: рецепти, інструкції, оголошення.

- Розлогі тексти з цікавими доступними завданнями, що занурюють в сучасні контексти.

- Множинні, динамічні, нелінійні тексти, які репрезентують нові форми читання, що з'являються внаслідок розвитку цифрового середовища.

- Медіатексти, які з'являються як відповіді на суспільні ситуації та завдання до них.

- Медіатексти, які торкаються тем, близьких підліткам за потребами, смаками, інтересами.

- Креолізовані тексти, які можуть бути як мотиваторами або стимулами для написання есе, або співзвучними чи контрверсійними до творів, які вивчаються.

- Тексти, які зачіпають ті теми, що вивчатимуть учні з інших навчальних предметів.

- Тексти, які відповідають особливостям сприйняття сучасних підлітків (рубриковані, з виділеними ключовими словами)

2. Створення умов для усвідомлення учнями процесу читання: спільне обговорення цілей, поступу, результатів, яких досягли, й побудова траєкторії подальшого зростання (використання сучасних інструментів: планерів, щоденників думок, трекерів).

3. Надання можливостей для обговорення тексту в усній чи писемній формі із застосуванням варіативних методик відповідно до виду тексту та мети його читання (неформальні читацькі клуби).

4. Вироблення вміння «полювати за словами»: пошук ключових слів, невідомих слів, слів-образів, пояснення їх значення, відтінки значень в різних контекстах, ролі в тексті, візуалізація.

5. Вироблення вміння «зчитувати», аналізувати й використовувати інформацію з нетекстових елементів.

6. Залучення учнів до індивідуального/колективного генерування запитань різних когнітивних рівнів і до спільного пошуку відповідей на них у текстах та в інших джерелах; виявлення, як у процесі постановки запитань змінюється сприйняття тексту.

7. Експериментування зі способами інтерпретації залежно від часу, контексту, особи, досвіду, позиції, ціннісних ставлень. Залучення до інтерпретації тексту як до діалогу з автором твору, у якому мають «звучати голоси» і автора, і вчителя, і учнів.

8. Уникнення «дистильованих» умов навчання читання, використання щоразу лише класичних творів чи уривків з них, тільки статей з підручника в поєднанні з традиційними видами аналізу, запитаннями в кінці параграфу. Зміна і самих текстів, і формату читання, і методів, які розширюють й інтелектуальний, й емоційно-чуттєвий, й естетичний, й соціальний досвід.

9. Особлива увага до стратегій читання, які мають опанувати учні: стратегії смислової компресії тексту, розвитку критичного мислення, текстотворення на основі прочитаного, стратегії роботи

Компетентність учителя української мови та літератури щодо навчання учнів читати з розумінням (здатності й базові уміння)

Загальний результат навчання (шифр)	Здатність педагога	Базові уміння
УМД 2.1	Здатність добирати і використовувати різні види текстів для навчання учнів сприймати текст	Практично навчати учнів видів читання з різною метою (скролінг, оглядове, вибіркове, вдумливе, критичне) Застосовувати різні формати читання (записаної (переданої) у різний спосіб або відтвореної технічними пристроями) Використовувати під час навчання читання різні тексти (статичні, динамічні, цілісні, перервані, змішані, одиничні, множинні [1])
[УМД 2.2]	Здатність застосовувати ефективні методи для навчання учнів аналізувати та інтерпретувати текст	Поєднувати тексти з різними сценаріями (особистісні, публічні, професійні й освітні контексти) Використовувати варіативні когнітивні стратегії читання для опрацювання різнорідних джерел. Навчати учнів вільно й усвідомлено використовувати певні читацькі стратегії для різної мети читання і в різних ситуаціях. Використовувати методи, які стимулюють до численних інтерпретацій
[УМД 2.3]	Здатність збагачувати життєвий, інтелектуальний, естетичний та емоційно-чуттєвий досвід учнів	Залучати досвід учнів у процесі читання як підґрунтя для розширення перспективи їхнього сприйняття. Застосовувати методи інтерактивної взаємодії для набуття учнями досвіду соціальної взаємодії. Залучати учнів до відтермінованого перечитування значущих текстів і порівняння власних думок, відчуттів, емоцій.
[УМД 2.4]	Здатність навчати учнів оцінити друкований (медіа) текст	Застосовувати інструменти виявлення прихованої і очевидної інформації, фактів і суджень, правдивої і спотвореної інформації, ознак маніпулятивного впливу. Використовувати методи тлумачення тексту з різних ціннісних перспектив. Продумувати варіанти потенційної множинності прочитання тексту в різних контекстах Залучати учнів до різних способів цитування думки автора під час аргументації. Навчати учнів способів відділяти думку автора від своєї думки.
[УМД 2.5]	Здатність мотивувати учнів до вибору текстів для читання	Створювати ситуації для обговорення з іншими власного читацького досвіду. Вивчати і використовувати можливості соціальних мереж для розширення кола читання Створювати неформальні спільноти для обговорення прочитаного
Перетворює текстову інформацію [УМД 2.6]	Здатність навчати учнів представляти інформацію	Залучати учнів до різних способів візуалізації змісту прочитаного Навчати учнів різних способів компресувати інформацію і розширювати її, доповнюючи іншими джерелами Використовувати тексти для навчання учнів висловлювати ідеї, пов'язані з текстом, контраргументувати, цитуючи прочитане.
Читає творчо [УМД 2.7]	Здатність залучати учнів до творчого читання	Навчати учнів знаходити зв'язки між текстами різного часу і контексту. Залучати учнів до створення власних індивідуальних і колективних продуктів Володіти методами навчання способів творчого експериментування у процесі опрацювання тексту Стимулювати учнів до усвідомлення власних намірів, мети і можливого несприйняття створеного тексту

з інформаційними текстами. Опанування цих стратегій має відбуватися поступово: від керованого навчання до вільного, усвідомленого й самостійного використання.

10. Зміна підходів до оцінювання навички читання з розумінням. Навряд чи звичайні

тестові завдання можуть охопити всі маркери, що свідчать про сформованість цього вміння. Натомість, як вказують результати Міжнародного порівняльного дослідження PISA, «тестування читацьких навичок спирається на вміння читачів передавати своє розуміння на письмі»

[1], хоча такі аспекти, як якість письма, зокрема орфографічну, пунктуаційну грамотність світові експерти в цьому контексті пропонують не оцінювати.

Зважаючи на методичні орієнтири та опис базових умінь, пропонуємо в межах курсів підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури пропонувати педагогам програми підвищення кваліфікації “Як навчити учнів читати з розумінням?”, які б містили перелік тем, сформульованих на основі методичних орієнтирів і визначених базових умінь у цій статті.

Висновки і подальші перспективи дослідження. Насамкінець зауважимо, що уроки української мови та літератури мають потужний потенціал для розвитку вміння читати з розумінням, яке є значущим для формування інтегрованих якостей сучасної особистості здобувача освіти. Зважаючи на це, учитель, може врахувати ті базові орієнтири, які було описано, під час створення траєкторії власного професійного поступу і добору ресурсів для навчання. Перспективами подальших досліджень можуть бути взаємовпливи читання і письма під час оцінювання вміння читати з розумінням.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. PISA 2018. Рамковий документ з грамотності читання. URL: https://dniokh.gov.ua/wp-content/uploads/2016/12/Ramk_doc_chytannya.pdf (дата звернення 18.09.2023 р.).
2. Pernice K., Whinton K., Nielsen J. How People Read Online: The Eyetracking Evidence. *NIELSEN NORMAN GROUP*. 360 с.
3. Дика Н., Глазова О. Формування читацької компетентності учнів: міжнародний методичний досвід. *Інноваційна педагогіка* : наук. журн. Одеса : ПУ «Причорноморський наук.-дослід. ін-т економіки та інновацій», 2019. Вип. 12. Т. 1. С. 27–32.
4. Гривко А. Формування читацьких умінь учнів: сучасні підходи та світовий досвід. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 59–67.
5. Слижук О. Розвиток уміння п'ятикласників читати з розумінням у процесі вивчення сучасної української літератури. *Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи* : збірник тез III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, Київ, 29 березня 2021 р. : (наукове електронне видання). Київ : Пед. думка, 2021. С. 201-204.
6. Шуляр В. Стратегії сучасного уроку літератури. *Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik / Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweier. Verlag Otto Sagner, München – Berlin, 2015. Bd. 2014. P. 566-578.*
7. Чепелева Н. Технології читання : посібник. Київ : СПД ФОП Главник, 2004. 95, [1] с. (Психологічний інструментарій).
8. Пометун О. І. Урок, що розвиває критичне мислення. 70 методів в одній книзі : навч.-метод. посібник. Київ, 2020. 104 с.
9. Шуневич О. Читання як засіб формування в старшокласників загальнонавчальних умінь на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 7. С. 16-22. Бібліогр.: 16 назв.
10. Harris J. *Rewriting. How to Do Things with Texts*. By the University Press of Colorado. 2017. 171 с.
11. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення 18.09.2023 р.).
12. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення 18.08.2023 р.).